

СТАТИИ И СТУДИИ

Димитър Шалапатов

АРМАГАНСКАТА ДОЛИНА

Много често, когато се говори за трагичните събития през 1913 година в Беломорска Тракия, се споменават имената Долината на смъртта, Армаган баир, Армаган чешмеси, които можем да обобщим под едно название - Армаганската долина. Дълго време в моето съзнание това място изглеждаше като някакво абстрактно понятие, тъй като не знаех точно къде е разположено, въпреки че през годините опознавах все по добре района около Доганхисар, Тахтаджик, Пишман, Балъкхой и Домуздере - всичките бивши български села, заедно с Батурен, Чукур-виран, Саръкая и Къшлакхой – бивши турски села. Затруднението ми при идентифицирането на мястото идваше от това, че не можах да намеря карта, на която то да е отразено. Никой от по-старите изследователи на Тракия не е оставил скица с приблизителното му местоположение.

Проблемът идва и от това, че местното българско и турско население са прогонени от гърците и няма кой да даде информация. Селата Тахтаджик, Пишман, Чукур-виран, Саръкая и Батурен днес са обезлюдени, а заселените в Доганхисар, Балъкхой, Домуздере и Къшлакхой гърци нямат никакъв спомен за това място. Това е разбираемо, защото те идват по тези земи 9-10 години след събитията през 1913-а.

А какво се случва там през 1913 година? На 8 август 2000 души турска войска и 1000 души башибозук нападат село Голям Дервент. В началото на септември са опожарени Са-

чанли, Манастир, Калайджидере и близките до тях български села. На 9 септември е запалено най-голямото българско село Доганхисар, приютило до този момент българите от разорените села. Тогава хората търсят спасение в град Дедеагач. След като на 19 септември градът е предаден от гръцката войска на турците, последните решават да извършат етническо прочистване на българите в Западна Тракия. Така на 23 септември след обяд събраното множество е подкарано като стадо в посока град Фере. Официалната заповед гласи, че населението трябва да бъде депортирано в България, което противоречи с подписания на 29 септември Цариградски мирен договор, потвърждаващ решението на Букурещкият мирен договор, с който земите между реките Марица и Места се оставят във владение на България. Още с потегляне на колоната са разстреляни десетина души, съпротивляващи се на извеждането им от града. Вечерта спират за почивка около село Урумджик. Там се извършват насилия над млади жени и момичета, ограбват им скъпоценностите, които носят. Тези действия на конвоиращата войска и башибозук принуждават четите на воеводите Руси Славов и Димитър Маджаров да се намесят. На 24 септември сутринта е направена засада до град Фере. Когато колоната наближава града, четниците откриват огън. Убит е командирът на турската войскава част. Това позволява в суматохата населението да се разпръсне и изтегли към Доганхисарския балкан. Една част от около 1000 души, предимно жители на опожареното село Сачанли, се отклонили встрани от пътя, за да почиват в местността Армаган чешмеси. На 25 септември войскава част от 200 души, разквартирувана в турското село Батурен, тръгва в посока село Пишман с цел да го опустоши. Тогава те се натъкват на тази група от хора и започват сечта над тях.

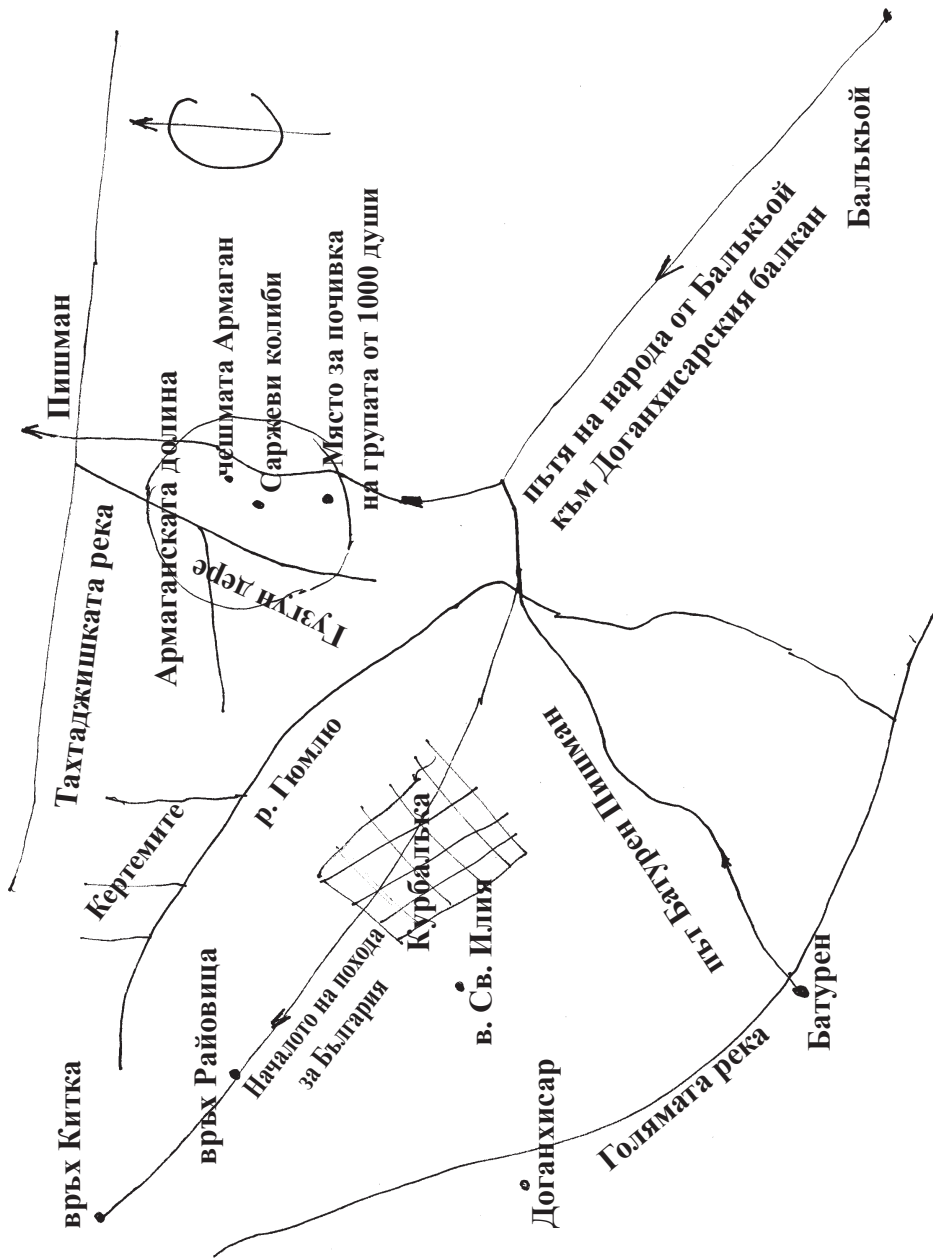
Ето как се описва това събитие от останалият жив очеви-

дец Христо Дамянов от село Сачанли в книгата „Разорението на тракийските българи през 1913 година” на професор Любомир Милетич. „След изгарянето на селото ни Сачанли нашите избягаха в Дедеагач, отгдето ни поведоха заедно с целия народ към Фере. Подир сражението тук ние сачанлийци, които бяхме заедно, се отделихме в балкана. С нас имаше хора и от Къзлар, от Аتكьой и от Манастир. В долината Армаган, гдето се бяхме разположили на почивка и да се нахранят повече от 800 мъже и жени с дребни дечица, бях и аз, когато ни нападнаха. То беше редовна войска, имаше арапи и черкези. Щом почнаха да гърмят върху нас, ние ударихме към реката наляво и надясно, а повечето народ - към колибите. Аз останах назад и тръгнах наляво по баира в посока към Батурен, но като видях, че тъкмо и оттам ме пресрещат турци, скрих се между зелениките и се потаих. Оттам видях, как тъкмо срещу мене манафите спряха Петко Митрев с момата му Злата (16 г.) и ги убиха. Първом ги удариха с пушки, а после с нож в гърба. Бяха наблизко и всичко добре виждах, най-напред трима ги пресрещнаха и ги претърсиха за пари, сетне ги пуснаха и стреляха върху тях, та се върнаха да ги доубият с ножове, с щикове. Аз бях „карши” и видях това. Долу в реката биде убит Георги Седмаков, той бе ударен в шията и ръката му разсечена. Като бях седнал в зелениката, гледам как ги застигат, обискират ги и сетне ги застрелват. Видях още, че убиха Недялко Матушев, Делко Вълков, Вълко Сарчев (20 г.). По-долу в реката има две жени, удавили се – едната е от наше село, тя е мома, а другата от друго село. Стоях скрит, докато се мръкна. Манафите отделиха жените настрана и ги закараха покрай Саржова колиба надясно към Пишман, покрай чешмата. Една мома по пътя за Пишман се метнала в реката и се удавила.

Когато излязох из скривалището, заобиколих убитите.

Един ударен, от Аتكьой, на име Митре Петров беше още жив и искаше вода, и аз му дадох вода. Аз преспах там в балкана. На заранта Митре Петров беше умрял. Видях 9 мъже убити, от които петима бяха от наше село. От Аتكьой видях трима убити, от които двама познах - Ангел Петров и Момчил Недялков. Не смях много да се мая и да ходя да търся по зелениките, между които имаше още много убити хора, а побързах да стигна народа, който се събираше на Курбалъка, отгдето тръгнах с всички за България.” Самият Милетич коментира: „Разказът на очевидеца Дамянов дава съвсем бледно понятие за клането в Армаганската долина. Той е видял само това, което се е извършило наблизко до него, при все това малкото примери, как са убивали и как са постъпвали при туй, са твърде ценни данни и специално за мене, защото по тях можах да установя и имената на неколцина от убитите, чиито трупове още стояха непогребани.” Милетич заедно с войводата Димитър Маджаров и фотографа Георги Трайчев посещава това трагично място на 1 декември 1913 г. Тогава той открива десетки непогребани все още трупове на нещастните мъже, жени и деца „по протежението на Гузгун дере до вливането му в голямата река.” Установява тяхната самоличност по намерените тескерета в дрехите на труповете. Прави фотографии на жертвите, по една от тях, тази на акад. Милетич и Димитър Маджаров до трупа на Вълко Сарчев от село Сачанли, установихме точно мястото, където е правена в Гузгун дере.

През 2009 година с доц. д-р Атанас Щерев тръгнахме на експедиция с цел да открием лобното място на тези българи. Разпитвахме гръцкото население от селата Доганхисар, Балъкьой, Домуздере, кръстосахме надлъж и шир балкана между Доганхисар, Пишман и Тахтаджик, но така и не открихме Армаганската долина. През 2010 година водих група от пото-

мци на тракийски българи до село Пишман. Тогава от автобуса видях овчарски колиби, което ме наведе на мисълта, че съм открил тъй дълго търсената от мен местност. Всъщност по този път бях минавал многократно, но дърветата са ми пречели да видя от автомобила това, което видях от автобуса. В подкрепа на това мое предположение се оказа и написаното от академик Милетич: че войскова част, идваща от турското село Батурен и отиваща към село Пишман, се натъква на пътя си на почиващите българи, а мястото е в една линия с въпросния път. Дерето от долината се влива след около 3 км в Тахтаджишката река. Цялата долина е обрасла с хроста зеленика.

Доктор Кирил Бакърджиев в своята книга „Родното село на Капитан Петко Войвода ДОГАНХИСАР-ГРАДЕЦ“ пише: „На югоизток от Кадърца са трите дълбоки падини – Кертемите, с отвесни скали и пещери в тях, скрити във вековни гори. Тука през 1923 година се събирало бягащото население от гръцкото интерниране, после превеждано от четите в България. Тука е извършено и злодейското убийство на Демир Саржев. На югоизток са гористите местности Курбалък и Сърбина, известни като база на избавеното българско население при Фере през 1913 година, откъдето Маджаров предприема бележития трагичен поход за превеждане на спасеното население в България. Наблизо са Армагана и Саржува колиба, свързани с масовото избиване на жени и деца от гюмюрджинските села през трагичната 1913 година, описани от проф. Милетич. На запад сред гористите склонове е Косдере, където са намирали приют четите през периода 1920-23 година. От Кертемите води началото си р. Гюмлю, преминава през равнина от работни площи със същото име. Влива се в Голямата река срещу с. Батурен. Западно от Армагана е Армутлиева колиба.“

На последно място, когато през април на 2012 година за-

едно с Кирил Сарджев, правнук на убития от турците Митрьо Сарджев - собственик на чифлика Сарджеви колиби, посетихме мястото, намерихме и чешмата Армаган, което ми даде увереност, че тъй дълго търсената Армаганска долина е открита. Всъщност тази чешма е причина за клането при Армаган. През сухия месец септември заради усойното място само там има питейна вода, заради което се наложило тази група от 1000 души да се отклони от пътя си и впоследствие да я постигне трагичната ѝ участ. За да локализираме за в бъдеще мястото, ще посоча координатите му, както и ще приложа скица. Координатите на Армаганската долина са: 41 градуса, 2 минути, 21 секунди, 26 градуса, 3 минути, 39 секунди.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Милетич, Л., „Разорението на тракийските българи през 1913 г.”, С., 1918.
2. Бакърджиев, К. Бакърджиева, М., „Родното село на Капитан Петко войвода ДОГАНХИСАР- ГРАДЕЦ”, С., 1994.